

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ'NİN (TOPKAPI NÜSHASI) SÖZVARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR

Yaşar ŞİMŞEK*

Özet: Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye yapılan ilk tercümeleeri, Karahanlı Türkçesine, satırarası yöntemle yapılmıştır. Bu tercümeleer, sayıca az olmalarına rağmen Türkçe sözvarlığı araştırmaları için oldukça ebemmiyetli eserleerdir. Anadolu sabasındaki satırarası tercümeleer ise sayıca fazla, sözvarlığı açısından Arapça ve Farsçanın etkisi altındadır. Bu yazıda, Topkapı Sarayı Müzesi Koşuşlar Kitaplığı K. 252 numarada muhafaza edilen satırarası Kur'an tercümesinin sözvarlığından ilgi çekici bazı örnekleere yer verilecektir. Bu tercüme, sözvarlığında görülen farklar ile Anadolu sabasında yapılan satırarası Kur'an tercümeleeri arasında ayrı bir yere sahiptir.

Anabtar Sözcükler: Kur'an-ı Kerim, Kur'an Tercümesi, Satırarası Kur'an Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi.

Some Notes On The Vocabulary Of Interlinear Kor'an Translation Into Old Anatolian Turkish

Abstract: The first Turkish translations of Kor'an, into Karakhanid Turkish, was made by interlinear translation. These translations, though few in number, are significant works for the Turkish vocabulary studies. The interlinear translations in the Anatolian field are high in number, however; they are under the influence of Arabic and Farsi in terms of vocabulary. In this article, some interesting examples of the vocabulary of interlinear Koran translations which are kept in Topkapı Sarayı Müzesi Koşuşlar Kitaplığı numbered K. 252 are going to be shown. This translation, with its vocabulary, has an important place among the interlinear Kor'an translations made in the Anatolian field.

Keywords: Kor'an , Kor'an Translation, Interlinear Koran Translation, Koran Translation written in Old Anatolian Turkish

Giriş

Türkler, İslamiyet'in mensubu haline geldikten sonra, bu dinin gerekliliklerini öğrenmek için kutsal kitap Kur'an'ın tercümesine ihtiyaç duymuşlardır. Bu sebeple daha Karahanlılar döneminde, Kur'an'ın Türkçeye tercümeleeri yapılmaya başlamıştır. Bu tercümeleer, satıraltı veya satırarası denilen yöntemle, Kur'an'daki kelimeleerin tek tek anlamlarının verilmesine dayalı, Arapça orijinal metnin hemen altına yerleştirilmiş, Türkçe söz dizimi özelliklerinin görülmediği; fakat hem İslamî

---

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi. E-posta: ysimsek55@gmail.com

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

terimlerin Türkçe karşılıklarının hem de Türkçedeki İslamî terimlerin tarihî seyrinin izlenebileceği, Türkçe sözcüklüğü çalışmaları için son derece ehemmiyetli metinlerdir.

Bu yazıda, Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K. 252 numarada muhafaza edilen satırası Kur'an tercümesinin sözcüklüğünden ilgi çekici bazı örneklere yer verilecektir. Üzerinde doktora çalışması yaptığımız bu nüsha, aharlı kalın kağıt ve 298 mm. boy ve 200 mm. eninde yapılmış olup 615 varaktır. Tercüme kısmı 612 varak tutmuştur. Sahifede harekeli iri nesihle 130 mm. uzunluğunda Kur'an metni ve aralarında mealen nesihle kelimelerin manaları yazılıdır. Tahminen XV. asırda istinsah edilmiştir. III. Sultan Osman tarafından vakfedildiğine dair sonunda kayıt vardır. Eserin her sayfasındaki satır sayısı 7 ile 13 arasında değişmektedir. Eserin istinsahının nerede ve ne zaman yapıldığı ile müstensihinin kim olduğu bilinmemektedir.

Seçilen örnekler, bir makalenin hacmi gereği sınırlandırılmıştır. Anlamın daha net görülebilmesi için âyetin diğer satırası Kur'an tercümesindeki durumu ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meali de verilmiştir.

civşe- / civşeş-

Mucâdile sûresinin 9 ve 10. âyetlerinde “gizli gizli konuşmak, fısıf fısıf konuşmak” anlamıyla geçmektedir.

ey anlar kim imân getürdiler kaçan civşeyesiz bes civşeşmen yazuğı dağı hâdden giçmegi dağı ‘âsi olmağı peygambere civşeşmek eylügi dağı dağı korğun Tanrıdan ol kim andan yaña dirinilesiz degül civşeşmek illâ şeytân tâ kaygulu eyleye anlar kim imân getürdiler dağı yokdur ziyân degürmek illâ Tanrı izniyle dağı Tanrı üzere bes tevekkül eylesün mü’minler (555a/4-10).

“Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağımız Allah’a karşı gelmekten sakının.” “O kötü fısıltılar iman edenleri üzme için ancak şeytandan kaynaklanmaktadır. Oysa şeytan, Allah’ın izni olmadıkça, mü’minlere hiçbir zarar verebilecek değildir. Öyle ise mü’minler ancak Allah’a tevekkül etsinler.” (DİB KM:542).

Diğer satırası Kur'an tercümelerinde ilgili yer şöyle tercüme edilmiştir:

ey anlar kim taptılar kaçan rāz aysa sizler bir ikindi birle rāz aymang yazuk birle hâddin keçmek birle resülka hilāf kılmak birle rāz aytung eğgölük birle tağı sağnuqluk birle korğunlar Tangrıda ol kim angar térlür sizler bütünlükün rāz aymak

yekdin turur kağıurtmak için anlarını kim taptılar ermez olarka ziyān kılguçı nerse meger Tangrıning yarlığı birle Tangrı üze tevekkül kılın-a mü'minler (Rylands Nüşhası) (Ata 2013:38).

*ay anlar kim kertgündiler kaçan **rāzlaşsa** siler **rāzlaşmanlar** yazuķ birle tendin keçmek birle yme yalavaç yarlıgım tutmamaķķa **rāzlaşınlar** eğgülig birle saķnuķluk birle korķunlar Teņrike ol kim anın tapa terlür siler **yawuz rāzlaşman** yek turur kağıguluğ bolgu için anlar kim kertgündiler ermes yas kılğalı anlarķa nerse meger Taņrı destürü birle Taņrı üze köpül ursun kertgünügliler (TİEM 73 Nüşhası) (Ünlü 2004:225).*

*ay anlar kim bittiler ol vaktın kim **rāzlaştınız** taķı **rāzlaşman** yazuķ kılmaq birle taķı küç kılmaq birle taķı resülnung yazmaķı birle taķı **rāzlaşın** eğgülig birle taķı saķnuķluk birle taķı saķnın Tangrıdın ol kim anın tapa yığınur siz haķıkat üze **rāzlaşmak** iblisdin munung için kim kağıurtsa anlarķa kim bittiler taķı irmes anların ziyān tegürgeni nirseni meger Tangrı tileki birle taķı Tangrı üze tevekkül kılın bitgenler (Harezmi/Hekimoğlu Nüşhası) (Sağol 1993:425).*

*ey imān getürenler kaçan **gizlü söyleşenüz** pes söyleşmeņüz yamanlıgıla ve düşmanlıgıla dağı Resüllāh muhālefetile ve **gizlü söyleşünüz** yağılıgıla ve taķvāyla dağı ol Taņrıdan saķınun ki aņa döneceksiz **gizlü söyleşmek** şeytāndandur kağıguya düşürmeğiçün mü'minleri ve anlara hiç ziyān edemez illā destürüla Taņrı Ta'ālānuđ dağı Taņrıya şığınsın mü'minler (Bursa Nüşhası) (Küçük 2014:315).*

*iy anlar kim imān getürdiler kaçan **çivşesiz çivşesmen** yazuğı daķı haddan geçmeği daķı yalavaca 'āsī olmağı daķı **çivşesün** eylūđi daķı saķıncılıđı daķı korķun Taņrıdan ol kim andın yana dirinilesiz degül **çivşesmek** illā şeytāndan tā kağıgulu eyleye anları kim imān getürdiler daķı degül ziyān degürici anlar nesene illā Taņrı destürüyla daķı Taņrıya tevekkül eylesün mü'minler (TİEM 40 Nüşhası) (Topalođlu 1976:458).*

*yā imān getüren kişiler kaçan **söyleşürler** söyleşmeņüz yamanlık bile dağı düşmānlık bile dağı resüle 'āsī olmaq bile **söyleşür** yağılılık bile dağı taķvā bile Taņrı ta'ālādan korķunuz ki aņa haşır olursız **necvā arķun söylemek** illā şeytāndandur kağıguya düşürmeğ-içün mü'minleri anblara zarar eylemek bilmez bir nesne bile illā Taņrı ta'ālānuđ izni Taņrı ta'ālāya tevekkül eylesünler (Manisa Nüşhası) (Karabacak 1992:602).*

*iy imān getürenler kaçan **gizlü söyleşenüz** pes söyleşmeņüz yamanlıgıla ve düşmanlıgıla dağı resülü'llāh muhālefetile ve **gizlü söyleşünüz** yağılıgıla ve taķvāyla dağı ol Taņrıdan saķınun ki aņa döneceksiz **gizlü söyleşmek** şeytāndandur kağıguya düşürmeğ-içün mü'minleri ve anlara hiç [zarar] idemez illā destürüyla Taņrı Ta'ālānuđ dağı Taņrıya şığınsın mü'minler (Önder Nüşhası) (Toker 2011:402).*

*ey imān kiltürgen kişiler eger **söyleşeniz** pes **söyleşmeņiz günāh sözni** müslümānlarķa düşmānlık sözini peygamberge ma'siyet ve muhālefetni **söyleşiniz** yağılılık sözni küfr ve bid'at ve ma'siyetden saķlanmaq sözini saķlanız Allāhın*

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

ķahrından ol Allāh kim ķıyāmetde aķa maķşūr bolursiz (Karışık Dilli Kur'an Tefsiri) (Nalbant 2014:113-114).

iy ol ķiķiler kim imān ketürmiķ turur ķaçan münācāt ķılsangız birbiringiz birle münācāt ķılmangız aning üzere kim yazuķ turur ve ta'addi turur ve Tan peyķamberine ma'siyet bolsa andaķ kim münāfiķlar ve cuhūdlar kibi ve münācāt ķiling birbiringiz birle ol nese üzere kim tāt at ve ķayır ve perķizkerlik bolsa ķorķing Tangrıdan 'azze ve celle ol Tangrı kim sizni aning ķükmi birle ķaķur ķılģalar (Karışık Dilli Satırarası Kur'an Tercümesi) (Müfettiķođlu 2006:96).

Ar. *tenāci* ve *necvā* sözcükleri, Rylands Nüshasında Farsça + Türkçe *rāz ay-* ile tercüme edilirken Manisa Nüshası ve Karışık Dilli Satırarası Kur'an Tercümesi hariç Anadolu sahası Kur'an tercümelerinde Türkçe *cıvşe-* ve *ģizlü söyleş-* ile tercüme edilmiştir. Rylands Nüshasında Farsça + Türkçe *rāz ay-* sözcüğünün kullanılması tercümedeki Farsça karşılık ile doğrudan alakalıdır. Zira tercüme Farsçaya *rāz goften* şeklinde yapılmıştır. TİEM 73 ve Hekimoğlu Nüshalarındaki *rāzlaş-* da daha eski bir tercüme olan Rylands Nüshasından kopya olmalıdır. Ünlü tarafından *yawuz rāzlaşmaņ* şeklinde okunan yer, *yawuz rāzlaşmek* şeklinde okunmalıdır. Zira bağlam, mastar eki gerektirmektedir. Ek uyumsuzluğu Karahanlı-Harezm Türkçesi dönemlerinde sık görülen bir durum olduğu için *yawuz rāzlaşmek* imlası garip bir durum değildir.

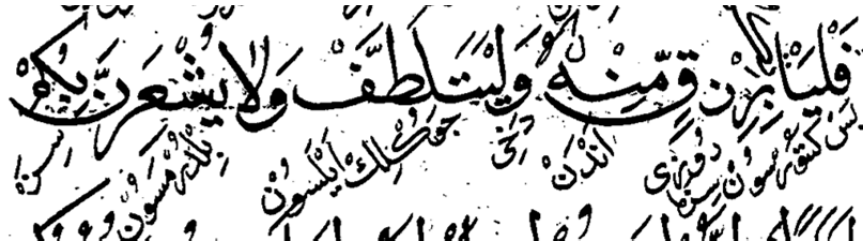
Tarihi Türk lehçelerinde *cıvşe-* sözcüğüne en yakın iki sözcük et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye'de geçen *cıvşa-* “yavaşça ses vermek” sözcüğü (Atalay 1945) ile Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsiri'nde geçen *çavsa-* “fisildamak, yavaşça söylemek; aldatmak” *çawsadı aķru aķar yek aydı adam neteg yalçılayın mu seni meķülüg yıģacı üye* “şeytan ona vesvese verdi (yavaşça fisildadı) ey Adem, sana ebedilik ağacına (doğru) yol göstereyim mi, dedi”; *çawşaş-* “birbiriyle konuşmak” *ķaçan razlaşsaņız çawşaşmaņ yazuķ birle taķı zulm birle* “kendi aranızda sırlarınızı paylaştığınızda, birbirinizle günah ve kötülük üzerine konuşmayın”; *çawşaşmak* “sohbet, konuşma” *öķürdüņ çawşaşmaķıņız ķatında sadaķanı ya'ni sadaķa beriņ dervişlerģe çawşaşmaķıņızdın öķ* “sohbete başlamadan önce sadaka verin yani fakirlere sadaka verin sohbetten önce” (Borovkov 2002:94) sözcükleridir. Kutadgu Bilig'de *biligsiz beğük bolsa devlet bile / biliglig beğükrek kü çav at bile* (KB 1711) şeklinde geçen beyitte *çav* sözcüğü “şöhret, nam” anlamındadır. Aynı sözcük, DLT'de *çaw* “şöhret, şan, ses” olarak kayıtlıdır. *kö.rklü.g tonu.g özü.ņke / tatlı.g aşı.g adı.nka / tu.tğı.l konu.k ağı.rlı.g / yağsu.n çawı.ņ boğu.nka* (DLT:21). Bu sözcüğün “ses” anlamından “şöhret, nam” anlamına geçtiği düşünülebilir. Ferec Ba'de's-Şidde'de şu cümle kayıtlıdır: *ķarı eyitdi, ben dahı bu çavı işitdüm, siz ğitdügüņüz yer ğiderin* (181a/9). Sözcük üzerine Erciyas şu yorumda bulunmuştur: “Kelime, ele alınan çeviri metinde “cav” şeklinde okunmuştur; ancak bu okuma, ilgili anlama denk düşmemekle birlikte başka manalara gelmekte ve muhtemelen yanlış okumadan kaynaklanmaktadır. Nitekim günümüzde kullanılan *çağırmak* eyleminin kökü yukarıda belirtilen *çav* köküne dayanmaktadır.” (Erciyas 2015:123). Erciyas'ın yanlış okuma olarak yorumladığı

sözcük, yukarıdaki veriler dahilinde pekala *cav* ve *cev* şeklinde de okunabileceğini belirtmeliyiz.

Sözcük muhtemelen *civ* yansıma sözcüğünden türemiştir. *civ* “yüksek ses, nara”; *civ civ etmek* “civ civ diye ses çıkarmak”; *civil* “yabani ördek”; *civil civil* “öter gibi güzel konuşmak”; *civildek* “ince sesli hiç durmadan konuşan”; *civildemek* “tatlı sesle konuşmak”; *civildeşmek* “fısıldaşmak”; *civilti* “kuş sesi, civilti”; *civir civir* “öter gibi güzel konuşmak”; *civirdemek* “tatlı sesle konuşmak”; (Zülfikar 1995:360-361) gibi örnekler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sözcüğün *civ* / *çiv* yansıma köküne eklenen isimden fiil yapma eki +şA- ile oluştuğunu söyleyebiliriz.

Eldeki veriler dahilinde *çav* / *çaw* sözcüğünün ilk anlamının “ses” olduğunu düşünüyoruz. Bu sözcüğün yansıma kökenli bir sözcük olduğu, *çaw* ve *civ* sözcüklerinin aynı sözcüğün fonetik farklılıkları olduğu da söylenebilir.

cevüklük eyle-

Kehf sûresinin 19. âyetinde “tedbirli olmak” anlamında geçer.

dağı gine encileyin uyarduğ anları tā şoruşalar aralarında didi diyici anlardan nice dölendühüz didiler dölendük bir gün yā günüh bir nicesi didiler çalabühüz anı kim dölendühüz bes viriñ biriñüzi aççalarıñuzla işbu şehrden yaña baksun kañkısı helâlrakdur yiyesinden yaña bes getürsün size rüzî andan dağı cevüklük eylesün bildürmesün size (335b/6-336a/3).

Âyetin meali şöyledir:

“Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız?” dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: “Ne kadar kaldığımızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, **çok nazik davranışın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.**” (DİB KM:294).

Diğer satırarası Kur’an tercümelerinde ilgili yerin tercümesi ise şöyledir:

*andağok kıopardımız anlarını ayıtsalar anlar ara aydı bir ayığlı anlardan neçe ürgeydiñizler aydılar ürgeydimiz bir kün azu bir künnüh bir ançası aydılar idiñizler bilgenrek neçe ürgeydiñizler ıdıñlar biregühizlerini bu yormağınız birle bu kentke körsün kayusı arığrak yemlükün keldürsün silerke yemlükni **andın yumşaklık kılsun bildürmesün silerini kim erseke** (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004:212-213).*

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

*taķı aning mengizlig ķopġarduķ anlarını munung üçün kim soruşsalar aralarında aydı ayġan anlardın niķe kiķtingiz aydılar kiķtük bir kün yā bir künnüġ pārası aydılar iķingiz bilgenrek turur mundın kim kiķtingiz iķing biringizni yarmaķingiz birle bu ilge baķsun eyelerinüġ kayusu helālrāķ ta‘ām yanındın kelsün sizge rūzī birle andın **taķı tekküllüf birle uzluķ ķılsun taķı bildürmesün sizni bir kim irsege** (Harezmi/Hekimoġlu Nüshası) (Saġol 1993:214).*

*anuy gibi uyķularından durġurduķ anları biri birine hāllerin şorup bilmegiçün anlaruġ birisi eyitdi nice ġün yatduġuz maġārada eyitdiler bir ġün yā buķuķ ġün yatduķ dēdiler eyitdiler sizi yaradan Taġrı bilür ne ķadar yatduġuġuzı pes gönderüġüz sizden bir kişi bu aķķalaruġuz bile şehre varsun ġörsün kayısı yaġı yēmek-durur size andan yēmek ġetürsin **rindlik eylesin sizi kimseye bildürmesün** (Bursa Nüshası) (Küçük 2014:211-212).*

*daķı andayuķ uyarduķ anları tā şorişalar aralarında eyitti eyidici anlardan niķe dölendüġüz eyitdiler dölendük bir ġün yā ġünüġ bir nicesin ya‘ni ġüneř doġadururken ġirdiler dolnudururken uyandılar anuy iķün bir ġün sandılar eyitdiler ķalabuġuz bilürirekdür anı kim dölendüġüz ya‘ni ġümenlendiler andan eyitdiler pes viribin bireġüġüzi aķķalaruġuz ile uřbu řar dapa ya‘ni Tarsus’a baķsun ķankısı halal-ıraq aruraķdur yiyesidin yana ya‘ni řar ķavminuġ pes **ġetürsün size rūzī andan daķı ķevüklik eylesün daķı bildürmesün sizi kimseye** (TİEM 40 Nüshası) (Topaloġlu 1976:231).*

*anuy gibi uyuķladılar durġurduķ anları uyandurduķ řormaġıķun birbirine hāllerini bilmegiçün anlaruġ birisi eyitdi nice ġün yatmışsuz maġārada eyitdiler yatmış-biz bir ġün yā buķuķ ġün eyitdiler sizi yaradan Taġrı bilür ne ķadar yatmışsız gönderüġüz sizden bir kişi bu aķķaġuz bile şehrde varsun ġörsün ķankısı yaġı yimekdür andan size yimeķ ġetürsün **lutf eylesün sizi bildürmesün kimseye** (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992:294).*

Topkapı ve TİEM 40 Nüshasında *ve li yetelaġtaf < telaġtaf* sözcüġünün karřılıġı olarak kullanılan *ķevüklik eyle-* burada bahsedilen anlamı ile sadece bu iki metinde geķmektedir. Sözcük üzerine Topaloġlu *ķevüklik eyle-* “ķevik olmak, nezaketle hareket etmek, dikkatli davranmak” açıklamasını vermiştir. (Topaloġlu 1978:121). Sözcüġün “ķeviklik” ile uzaktan yakından alakası bulunmamaktadır. Burada geķen sözcük, 555a/4-10’da geķen, yukarıda mevzu bahis olan, *ķivře-* ve *ķivřeř-* sözcüġü ile aynı kökten türeyen “bildirmemek, sezdirmemek” anlamından geķiřle “tedbirli olmak” anlamını kazanan bir sözcüktür. Diġer tercümelere Ar. sözcüġün *bildürme-* ile karşılanması bu görüşü desteklemektedir.

duluncaķ

حَبِيبًا ۞ فَارْسَلْنَا الْيَهُودَ وَحَمَلًا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا
سَوِيًّا ۞ قَالَتْ اِنَّنِي لَعَنَةُ الرَّحْمٰنِ اِنَّنِي
مِنْ الْخٰسِرِيْنَ
بِسْمِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
اِنَّنِي لَعَنَةُ الرَّحْمٰنِ اِنَّنِي
مِنْ الْخٰسِرِيْنَ
اِنَّنِي لَعَنَةُ الرَّحْمٰنِ اِنَّنِي
مِنْ الْخٰسِرِيْنَ

Meryem sûresinin 17. âyetinde “perde” anlamında geçmektedir:

*bes dutdı ileyinden yaña **duluncağ** bes viribidük andan Cebrâ’ilimüzi bes şüretlendi aña âdemî tamâm yir almış* (351a/4-6).

“(Ey Muhammed!) Kitap’ta (Kur’an’da) Meryem’i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir **perde germişt**i. Biz, ona Cebrail’i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.” (DİB KM:305) (16-17. âyetler).

Arapça h-c-b kökünden türeyen *hicāb* sözcüğüne karşılık olarak yazılmıştır. *hicāb* sözcüğü mecazen “perde” anlamına gelmektedir. Sözcüğün asıl anlamı “herhangi bir şeye ulaşılmasına engel olma, kapama”dır. (Müfredât:265).

Sözcüğün Eski Türkçe *tu-* “kapamak, kapatmak” fiilinden türediği söylenebilir.

Tonyukuk Yazıtının 23. satırında *tu-* fiili, “kapamak, kapanmak” anlamında geçmektedir. *tum(i)ş t(e)yin : (e)ş(i)d(i)p : bu yol(u)n yoris(a)r : y(a)r(a)m(a)çı t(e)dim* Bu fiilden türeyen “engel, bariyer” anlamında *tug* sözcüğü de aynı yazıtın 26. satırında geçmektedir: *on tünke : y(a)nt(a)kı tug (e)birü : b(a)rd(ı)mız* (Şirin User 2010:345-313). Altun Yaruk’ta *ontun singarkı uluslarig bir yme kodmadın tüzü tüketi barçanı toşguru tuyu örte yarlıkayurlar* (500/10) (Kaya 1994:275); DLT’de “(ağız vb. herhangi bir) delik kapatmak” anlamında *tu-*; “herhangi birşeyin tıkaçı” anlamında *tug*; “(yarık vb. birşeyi) kapatmak” anlamında *tugla-* (DLT:898). KB’de *yadar erdemın barça halkğa ayur / mimin körse kızler til açmaz tuyur* “Onun erdemini herkese söyler ve yayarlar; kusurunu görürlerse ağızlarını açmazlar kapatırlar” (KB 3412). kayıtlıdır. “kapatmak, örtmek, tıkamak” anlamındaki *tu-* Kitābü’l-Ef’āl’de de kayıtlıdır. (Eminoğlu 2011:292). Kıpçak dönemine ait bir eser olan Kitabu’l-İdrak li-lisānu’l-Etrak’ta da *tu-* “kapamak, örtmek” eyleminden türemiş *tutuğ* “örtü” sözcüğü görülmektedir. Latin harfleriyle yazılmış olan Codex Cumanicus adlı eserde de *tu-* eylemi “verstopfen, knöten” yani “1. (Delikleri) tıkamak, kapamak 2. (yolları) kapa(t)mak; düğüm, boğum” anlamıyla yer almaktadır. Sözcüğün Codex Cumanicus’ta *tu-* şeklinde /u/ ile okunması önemlidir. (Özertural 2002:185).

Özertural, *Eski Türkçe tu- “kapamak” Eylemi Üzerine* başlıklı makalesinde “Clason ve Marcel Erdal’ın ET. *tu-* “kapamak, tıkamak” ve OT’de anlam değişikliğiyle *tu-* “kapamak, tıkamak, kaplamak, örtmek” eylemini to-d-, to-k ve to-l-’in kökü olan **to-* “doymak” eylemi ile aynı kökten getirmeleri ve /o/ ile okumaları, yine Marcel Erdal’ın *tun-* eylemini to-n- “kapanmak, tıkanmak” şeklinde to-d-, to-l-, to-k, to-ş- sözcükleri ile birlikte alması doğru değildir. Burada iki farklı eylemle karşı karşıyayız. Bunlardan birisi to-d-, to-l- ve to-k sözcüklerinin kökü olan farazi bir **to-* “doymak” eylemidir, diğeri ise *tu-* “kapamak, tıkamak” eylemidir. Bu görüşü öne sürmemizin nedeni ET’deki *tu-* eyleminin bugünkü Çağdaş Türk Dillerinde, Anadolu Ağızlarında ve hatta Türkiye Türkçesinde /u/’lu biçimde yaşıyor olmasıdır. Bugün Türk dillerinde ve Anadolu ağızlarında *tu-* eyleminin -n- edilgenlik eki almış *tun-* biçimi ve fww-’dan türemiş birçok sözcük

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

bulunmaktadır. Bu sözcükler bu konuda tereddüde yer bırakmayacak şekilde açıktır.” dedikten sonra *tu-* fiil kökünden türeyen sözcükleri listelemiştir:

Tuv. *dun-* “tıkanmak” ; duttuk “sağır” ; Hak. *tun-* “sağır olmak”; *tunux* “sağır”; *tuyux* “kapalı, tıkalı”; Tat. *ton-* “sağır olmak, sağırlaşmak” < *tun* sözcüğü de yaşamaktadır. Bilindiği gibi Tatarca Genel Türkçe /u/ sesini /o/ya geliştirmektedir. Kırg. *tun-* “sağırlaşmak”, *tunar-* “1.kararmak, karanlık olmak, karanlık basmak. 2. kör olmak”; *tunçula-* “tıkamak, kapatmak”; *tundur-* “sağırlandırmak”; *tuncura-* “kederli ve düşünceli olmak” sözcükleri bulunmaktadır, *tuncura-*da “içine kapanmak, karamsar olmak” anlamından “kederli olmak, üzgün olmak” anlamına geçmiş olmalıdır. Kzk. *tuncıra-* “üzgün bakmak; bulutlanmak (hava için)” Kum. *tunçuk-* “bunalmak, nefesi kesilmek, boğulmak”; *tunçuk'* “boğucu, bunaltıcı” Uyg. *tuğan* “bend”; *turna* “bend, su bendi”; *tunçuk-* “nefesi kesilmek, bunalmak, boğulmak”; *tunçukuş* “nefesi kesilme, bunalma, boğulma”; Karaycanın Tröki ağzında: *tudjur-* “kesmek, kapamak, kapatmak” ve *tudjurul-* “çevrelemek, etrafını çevirmek, kapamak, kapatmak” sözcükleri bulunmaktadır. (Özertural 2002:185-187). Biz de buna istinaden sözcüğü /-u-/ ile okuduk.

duluncağ “perde” sözcüğünün *tu-* “kapamak, kapatmak” fiili üzerine + -l-edilgenlik eki + *tütün* “duman” (< *tüt-* “tütmek”); *tirin* “kalabalık, cemaat” (< *tir-*dermek, toplamak); *tügün* “dügüm” (< *tüg-* “dügümlemek”); *yalın* “alev, meşale” (< *yal-* “alevlenmek”) (Gabain 2007:54) gibi örneklerde görülen -(X)n fiilden isim yapma eki + -CAk isimden isim yapma eki ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Sondaki +CAk ekinin çeşitli eşya adları yaptığı bilinmektedir. *boyuncak* “gerdanlık”, *elcek* “ellik, el tutacağı”, *ayacak* “merdiven”, *kolcak* “kolluk” (Korkmaz 2003:40). *bürüncek* “başa örtüsü”; *tayançağ* “sedir” gibi kelimelerde görülen +CAk eki anoloji yoluyla oluşmuştur¹. Bu kelimeyi Türk dili tarihinde başka bir metinde tanıklayamadık, ancak Doğu Türkçesi satırarası Kur'an tercümelerinden Meşhed Nüshasında kelimenin kökü olan *tu-*dan türeyen başka bir fiil bulunmaktadır. Zümer sûresinin 5. âyeti Meşhed Nüshasında şöyle tercüme edilmiştir:

yarattı² köklerni tağı yirni rāstlık birle³ tulğar⁴ tünni kündüz üze⁵ tağı tulğar⁶ kündüzni tünke⁷ tağı musahhar kıldı künni tağı aynı kamuğ⁸ yürir⁹ atanmış vaqtğa¹⁰ tigrü¹¹ ağāh bolğıl¹² ol yingen¹³ yarlıkağan (Meşhed Nüshası 16b/2-6).

¹ Bu konuda Mehmet Hazar, Türk Dilindeki Fiilden İsim Yapan -cAk Eki Hakkında, Dil Araştırmaları, Sayı:8, Bahar 2011, s. 141-153. künyeli makalede detaylı olarak durmaktadır.

² törütti

³ çın könilik birle

⁴ geyürür

⁵ kündüz içinde

⁶ yime keyürür

⁷ tün içinde

⁸ barçası tigme biri

yukevviru < *kevr* “örtmek, sarmak, çevrelemek, çevirmek” anlamındaki Ar. fiil karşılığında kullanılan *tulğa-*, *geyür-* fiili ile notlanmıştır. Bu durum yukarıda belirtilen izahlara paraleldir.

egil kes-

Nâziât sûresinin 2. âyetinde “vücuttan ruhu yumuşakça çıkarmak” anlamında geçmektedir:

dağı eğil kesiciler hakkıçun eğil kesişmek (594a/10).

“Andolsun (mü’minlerin **ruhlarını**) kolaylıkla alanlara” (DİB KM:582).

İlgili yer diğer satırarası Kur’an tercümelerinde şöyle tercüme edilmiştir:

yme ol cānnı tartğan feriştelere tartmak (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004:262).

tağı çıkarğanlar birle çıkarmak (Harez/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:468).

ol melâ’ikler hakkıçün ki kâfirler cānnın gücile alurlar (Bursa Nüshası) (Küçük 2014:333).

dağı anıl-ıla şesiciler hakkı-çun ya’ni mü’minler cānnın anıl-ıla şesmek (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976:510).

dağı melâyikeler hakkıçun ki mü’minler cānnı heyinlik bile alurlar (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992:661).

dağı ol melâ’ikeler hakkı-çun ki mü’minler cānnın gevezlig-ile alurlar (Önder Nüshası) (Toker 2011:429).

çıkarguçular birle kasem (Karışık Dilli Kur’an Tefsiri) (Nalbant 2014:193).

cānnın tartar ve terler andan cānnın çıkar (Karışık Dilli Satırarası Kur’an Tercümesi) (Uygun 2007:90).

⁹ yürür

¹⁰ ödke

¹¹ tegi

¹² bilgil

¹³ küşüş ‘izzetlig

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

Sözcük *aşıl* “rahatça, sakince, yavaş” okunabilirdi. Deyimin *kes-* ile kurulması, *aşıl* sözcüğünün “can almak, ruhu çıkarmak” gibi bir anlamının olmaması, bu anlama sahip olmasa dahi ilk anlamı olan “rahatça, sakince, yavaş”tan böyle bir anlama geçişin çok zor görülmesi bizi *kes-* fiili ile kullanılabilir bir sözcük arayışına itmiştir. Bu yüzden deyim *egil kes-* şeklinde okunmuştur.

Tercümelerde görüldüğü üzere kavramlar “can almak” anlamında birleşmektedir. *egil kes-* deyimini Türkçenin tarihî dönemlerinin hiçbirinde tanıklanamamıştır (hapax).

egil kes- Arapça *en-nāşīṭāṭi*'nin karşılığı olarak yazılmıştır. Bu kavram üzerine Hasirizâde'nin Kur'an Lugati'nde şu bilgiler yer almaktadır:

“Yani, devenin ‘ ikālını rıfka çözer gibi çözüp tenşit eder gibi kabz-ı ervāh eden melāike-i mevte sıfattır. Ve sâbıkı gibi kasedir. Ma‘ānī-i ‘adidede müsta‘meldir. Ez-cümle me‘lûf olan ferah ve sürür ve şâdi ve inbisât-ı kalb ü rûh ma‘nâsına ve hiffet ve sür‘at ve bir mahalden dîgere hurûc ve seyr ve hall ve ‘akd ma‘nâlarına kullanılır” (Hasirizâde Elif Efendi II:344).

Hasirizâde'nin *en-nāşīṭāṭi* sözcüğünü “devenin bağı / ipini yumuşakça çözer gibi, (insanın) keyif almasını sağlayarak ruhları teslim alan, ölüm meleğinin (Azrail'in) sıfatıdır” şeklinde betimlemesinden, *egil kesici* sözcüğünün Azrail için kullanıldığını, bunun bir metafor olduğunu anlamaktayız.

egil sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi *engin / eñin* “omuz”; Karahanlı Türkçesi *egin* “1. sırt; 2. göğüs”; Harezmi Türkçesi *egin* “omuz”; Çağatay Türkçesi; *egin* “arka”; Kıpçak Türkçesi *egin* “kürek kemiğinin bulunduğu yer; insanın arka tarafı, sırt”; Eski Anadolu Türkçesi *egin / eyin* “sırt, arka” ile ilgilidir.

Eski Uygur Türkçesi; *engin / eñin* “omuz” (Caferoğlu 2011:69). *ong engin-ler-inteki tonların açınıp ong tiz-lerin çöküp* “sağ omuzlarındaki giysilerini açıp, sağ dizlerini çökertip...” (Ölmez 1991:25). *olar amtı örtlög yalınlıg burnaç enginlerinte kötürüp sızgurmış kızıl bakır içerler* “ibrikleri omuzlarında götürüp eritilmiş kızıl bakır içerler” (Tekin 1971:135;244). *saçların eñinlerinte tüşürüp agulug yılanın etözlerin itinip yaratınıp kay beltir sayu yorıyurlar erti* “saçlarını omuzlarına bırakıp, zehirli yılanlarla bedenlerini süsleyip hep birlikte meydanlarda doluyorlardı” (Elmalı 2009:127;215). Karahanlı Türkçesi; KB *egin* “1. sırt; 2. göğüs” *tapuğçı bile beg kötürdi egin / tilek teg tapuğ kılsa tındrur* *egin* “Bey hizmetkârı sayesinde göğsünü kabartır; o arzu edildiği şekilde hizmet ederse, beyini rahat ettirir” (KB 1882). DLT *egin* “kürek kemiği; omuz” (DLT:634). Harezmi Türkçesi; *egin* “omuz” (Ata 1998:115); *bu onağı egin birle tamnı teprediler* (Ata 1997a:89; Ata 1997b:179). Çağatay Türkçesi; *egin* “arka” (Kaçalın 2011:932). Kıpçak Türkçesi; *egin* “kürek kemiğinin bulunduğu yer; insanın arka tarafı, sırt” (Toparlı 2000:104; Toparlı vd. 2007:70). Eski Anadolu Türkçesi; *egin / eyin* “sırt, arka” *Yine gökyüzü oldu anber-feşan / Kara tonun egnine aldı zaman* (Süh. 14. yy.); *Egnimdeki demir tonum çiginim kasar* (Dede Korkut 14. yy.); *Bir gün neccar bu gömleği ol avratın egninde gördü* (Ferec. 15. yy.) (TS III:1390-1393).

Sözcük Anadolu ağızlarında metindeki şekil olan *egil* ve *egin* / *eyin* şeklinde “1. vücut, beden; 2. sırt, arka, 3. göğüs kemiği” anlamlarında kayıtlıdır (DS V:1821).

Lehçelerde ise; Trkm. *egin*, TatK. *in*, *iñ*, Nog. *iyin*, KKlp. *iyin*, Kzk. *iyin*, Krg. *iyin*, *iyin*, Tuv. *egin*, Çuv. *an* (Eren 1999: 130); Yak. *ien I* ‘sırtın uzunlamasına orta kısmı, hayvan ya da insan gövdesinin omurgalı kısmı; omurga yüzeyinin belden başlayıp kaba etlere kadar uzanan alt kısmı, kuyruk sokumu kemiği’ *ien II* ‘1. omurganın alt kısmı (belden kuyruk sokumu kemiğine kadar olan kısım); 2. bel kemiği (hayvanlarda)’; Dol. Ø. (Yıldız 2015:242) biçimlerinde görülmektedir.

Sözcüğün /-l/’li şekli ise ilk defa Eski Uygur Türkçesinde görülür. (bk. Röhrborn 1998:384-385). Eski Uygur Türkçesinde son sesi /-n/’li olan bazı sözcüklerin Anadolu ağızlarında /-l/’li şekilleri de görülebilmektedir. Mesela, *ivin* “yavaş yavaş, sırasıyla” (Caferoğlu 2011:101), *ivil ivil* “yavaş yavaş, sessiz (yürüyüş için)” (DS VII:2571). Bu durum, *ükül* “artış, artma”; *ükün* “yığın” (Caferoğlu 2011:271) (< ük- / üg- “toplamak, bir araya getirmek”) sözcüklerinde görüldüğü gibi, aynı köke iki farklı ekin eklendiğini ve sözcüklerin benzer anlamlar ile kullanıldığını gösterir diye düşünüyoruz.

“Türkçede Meronimi” üzerine doktora tezi hazırlayan Tufar, *egin* sözcüğü üzerine şu bilgileri vermektedir: “Tenişev’e göre *egn sözcüğünde Eski Türkçedeki /-gn/ sesi, Kuzey-doğu Türk lehçelerinde /-ŋŋ-/ , Kıpçak Türk lehçelerinde /-ŋ-/ ve Çuvaş lehçesinde /-n-/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Tenişev, eski metinlerde bu terimin sıfat yapma eki [-il] ile kullanıldığını belirtmektedir. Eski Uygur Türkçesi *eñil* “omuz”; Yak. *eñil* “omuz”; Özb. *éngil* “omuz, elbise”; Anadolu ağızları *eğil*, *egil* “sırt, elbise, kadın elbisesi”. Yine Tenişev, Çuvaş Türkçesinde ve Kıpçak lehçelerinde *egn-baş “omuz” şeklinin de yaygın olduğunu, buradan *kol-baş teriminin asıl anlamının “omuz eklemi” olup daha sonra *egn terimine dönüşerek “omuz” anlamına geldiğini varsaymaktadır. ... Tarihsel ve modern Türk lehçelerinde *egn sözcüğünün “omuz, sırt, arka beden, vücut, boy, endam, beden baş dışında tüm kısmı” temel anatomik anlamları karşımıza çıkmaktadır. (Tufar 2010:175-176).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, sözcüğün /-l/’li şeklinin yaygın olmasa da kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Kelimenin geniz n’li şeklinin de bulunması, kelimenin kökü olan *eg-* “eğmek, eğilmek” ile ilgilidir. Bu fiilin Eski Uygur Türkçesinde *eng-* şekli de bulunmaktadır.

Bütün bu verilere göre, *egil*, *egin*’den farklı olarak, fiilden isim yapma eki -l ile oluşmuştur.

Sözcüğün metindeki anlamı “vücut, beden”dir. *kol* sözcüğünün Çuvaşçada “omuz”; *el* sözcüğünün Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar Türkçesinde “kol” anlamına gelmesi gibi (bk. Tufar 2010:188), organ adları, birbirinin kavram alanına girebilmektedir. “omuz” anlamından “vücut, beden” anlamına geçiş yapan kelime *kes-* fiili ile deyimleşerek, metaforik bir anlam kazanmıştır. Deyimin bu anlamı kazanmasını, Derleme Sözlüğü’nde sözcüğün anlamlarından birinin de “üst baş, giyecek, elbise” (DS V:1822) olmasıyla

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

açıklanabileceğini düşünüyoruz. Aynı anlam Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır: *əyin* “1. bədənin başdan qeyri bütün hissəsi. 2. Paltar, üst-baş.” (ADİL: 154); *eginbaş* “giysi, üstbaş” (Tekin vd. 1995:194).

ügsegü od

Kasas sûresinin 29. âyetinde “kor, köz” anlamında geçmektedir:

bes ol vaqt tamâm eyledi Mūsâ müddetini yürüdi evi qavmiyle gördi Tūr tağından yaña od didi evi qavmine eglenüñ şeksüz ben gördüm od ol kim getürem andan bir haber yâ bir päre ügsegü oddan ol kim ıñnasız (418b/1-4).

“Mūsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tūr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için **ateşten bir kor** getiririm” dedi.” (DİB KM:388).

Diğer satırrası Kur'an tercümelerinde âyetin tercümesi şöyledir:

kaçan kim ötedi erse Mūsâ atalmış vaqtını eledi ewi bođunuñ tağ sıñarından ot aydı ewi bođunuña ya'ni ewlüğine turuñlar men kördüm otnı bolğay kim keltürgey silerke andın bir saw yâ bir kes otdın bolğay kim siler isingey siler (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004:100).

ol vaqtın kim ötedi Mūsâ vaqtını tağı yörüdi ahlı birle kördi Tūr yanından otnı aydı ahlınga kiçing men kördüm ot bolğay kim kelgey men sizge andın habar birle yâ eksüdü birle otdın bolğay kim siz çongay siz (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:292).

pes ol vaqt ki Mūsâ düketdi ol müddeti dahı yörüdi evi halkıyıla Tūr tağı yanında bir od gördi evi halkına eyitdi oturuñuz bunda ben bir od gördüm ola kim ben size andan bir haber getürem yâ bir päre od getürem size ola kim siz ıñnasız anuñ bile (Bursa Nüshası) (Küçük 2014:251).

pes ol vaqt kim tamâm eyledi Mūsâ müddeti dağı yürüdi evi qavmuyıla gördi Tūr tağından yanadın od eyitti evi qavmuna eglenüñ bayıq ben gördüm od ola kim ben getürem size andan habar yâ bir päre ıgsü yâ od oddan ola kim siz isinesiz (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976:314).

vaqtı ki Mūsâ eceli düketdi tamâm eyledi yürüdi ehli bile Tūr yanında od gördi eyitdi ehline Bunda oturuñuz taħkık ben od gördüm ola kim size andan haber

getürem yol haberini yâ bir pâre ağaçda od getürem ola kim ışınasız anuñ-ıla (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992:409).

pes ol vaqt ki Mūsā düketdi ol müddeti dahı yürüdi evi halkıyla Tūr tağı yanında bir od gördi evi halkına eyitdi oturuñuz bunda ben bir od gördüm ola kim ben size andan bir haber getürem yâ bir pâre od getürem size ola kim siz ışınasız anuñ bile (Önder Nüshası) (Toker 2011:310).

Şâyet ol aslım nesebim dediği yarın od içinde eğişileyin karardıği vakıt arzu edeler ki ey kâşke biz dahı itlerden tonuzlardan olaydık ki kurtuldular toprak olup fenaya vardılar (Müneb. XIV. yy.); *Rivâyetdir ki ol atılan eğiş tut ağacı idi* (Bektaş. XV. yy.); (TS III:1406).

Sözcük, Sıhahü'l-Acemî fi'l-Lüga; Miftahü'l-Lüga; Lugat-i Ni' metullah; Et-tuhfetü's-Seniyye; Burhan-ı Katı'; Kamus-ı Osmanî gibi sözlüklerde *ateşgāv, âsüfte, âsuğde, nîm-suht* ve *büd* sözcüklerinin karşılığı olarak yazılmıştır:

Ateşgāv [Fa.] İğsi (Sıh. Ac. XV. yy.); Âsüfte [Fa.] od eğişisi (Miftah. XV. yy.); Âsuğde [Fa.] *Eğiş ki biraz yanmış ola* (Ni' meti XVI. yy.); Nîm-suht [Fa.] *Eğiş ki bir yanı yanmış oduna derler*. Nîm-suhte [Fa.] *Eksi ki bir yanı yanmış odun ki köşeği dahı derler* (Deş. XVI. yy.); Būd [Fa.] *Ve ateş-gire manasındadır ki esgi ve köşeği tabir olunur* (Bürh. XVIII-XIX. yy.); Enbür [Fa.] *Ocak ve ateşi karıştırmağa mahsus alet. Türkçesi demir eğişü veya kısacıdır*. (Kam. Osm. XIX. yy.) (TS III:1406).

Sözcüğün kökeni üzerine ileri sürülebilecek iki muhtemel görüş söz konusudur. Birinci ihtimale göre; Derleme Sözlüğünde, “yarı yanmış odun” anlamında kayıtlı olan *eğiş, eğişe, ehsek, eksevü, ense, ensel, eğiş, esa, ese, esevi, eska, evsevü, eyis, eyisi, eyse, eyseri, eysi* sözcükleri egsegü ~ ügsegü sözcüğünün fonetik farklılıklarıdır. (DS V:1686). Derleme Sözlüğünde sözcüğün fonetik farklılıklarından birinin de *eksevü* ve *evsevü* olması, *egsegü ~ ügsegü* sözcüğünün halk arasında kullanıldığına işaret etmektedir. Sözcüğün metinde yalnızca bir kez geçmesi, başka bir metinde tanıklanamaması, yeni bir sözcük olamayacağını; Harezmi Türkçesinde *eksündü* (< eksü +ndI) ve Anadolu sahasında kayıtlanan *ıgşü* (< eksü) sözcüklerinden ilerleyici benzeşme ile ortaya çıkmış bir şekil olduğunu gösterir. Buna göre sözcüğün kökü *eksü* şeklindedir. *eksü* isim köküne eklenen *törpigü* “ağaç yontacak keser” (DLT: 897) örneğinde olduğu gibi fonksiyonlarından biri de alet isimleri yapmak olan +GU isimden isim yapma eki ile oluşmuştur.

İkinci ihtimale göre ise, kelimenin kökü *üg-* “küme haline getirmek” < *yüg-* (EDPT:100) olarak düşünülebilir. DLT’de *üg-* “küme haline getirmek” *ol yarma.k ügdi* “o paraları vb. şeyleri küme haline getirdi”; *üglün-* “yığılmak, kümelenmek” *ay kopup ewlenüp / ak bulıt örnenüp / bir bir üze üglünüp / saçlup suwı agraşu.r* “Diyor ki: Ay etrafını haleler sardığı zaman yağmur bulutu yükselir ve yeryüzüne su saçıncaya kadar toplanır. Akar ve şarıl şarıl ses çıkarır. Onlar, ayın etrafında hale oluştuğu zaman yağmur yağacak diye düşünüp uğurlu sayarlar”; *üglüş-* “birbiri üzerine yığılmak” *bir neş bir üze üglüşti* “bir şey bir şeyin üzerine yığıldı. Kum veya çekirgenin kamış üzerine yığılması yahut kalabalıktaki insanlar gibi *üglüş.ür,*

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

üglüşmek; *ügme* “yığılmış şey” *ügme toprak* “yığılmış toprak. Yığılmış her şey.”; *ügmek* “yığılmış şey”; *ügse- / ügüse-* “toplamak istemek” *ol topra.k ügüse.di* “o buğday, toprak vb. şeyi toplamak istedi”; *ügtür-* “yığmak, toplamak için emir vermek”; *ügül-* “toplamak, küme haline getirmek”; *ügülgen* “kümelenen şey”; *ügüm* “yığın”; *ügün toprak* “birikmiş toprak” gibi çok sayıda örnekte geçer. (DLT: 929-931). Kelime Atalay, tarafından *ökmek* (DLT IV:453); Clauson ve Dankoff-Kelly, tarafından ise *ükmek* şeklinde okunmuştur. Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* adlı çalışmasında (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, 272 s.) *ay kopup ewlenüp / ak buht örlenüp / bir bir üze üglünüp / saçlup suwı añaşur* dörtlüğünde geçen *üglün-* sözcüğünün Kzk. *üy-* “bir araya getirmek, yığma”; Bşk. *öyüm* “yığın”; *öyim* “yığın”; Özb. *üyüm* “yığın”; Hak. *üg-* “yığmak, kümelemek, toplamak”; Tuv. *ügdereer* “yığılmak, çok olmak”; Trkm. *üv-* “yığmak”tan haketete *ü-* ile okunması gerektiğini belirtmiştir. DLT üzerine son çalışma olan Ercilasun ve Akkoyunlu’nun çalışmalarında da kelime, *ü-* ile okunmuştur. Biz de kelimeyi yukarıdaki veriler dahilinde *ügsegü* şeklinde okuduk. *ügse- / ügüse-* “toplamak istemek” örneği kelimenin tanıklanamayan bir *ügü* şeklinin olduğunu gösterir. (DLT: 51). İstek bildiren +sA- eki bu isme eklenerek *ügse- < ügüse-* eylemi, ardından da *bilegü* “bileme taşı”; *birgü* “borç”; *bitigü* “Türk diviti ve buna benzer şeyler”; *esgü* “şüphe”; (Nalbant 2008b:89) vb. örneklerde görülen -GU fiilden isim yapma eki eklenerek de *ügsegü* sözcüğü oluşmuş olabilir. Türkmen Türkçesinde görülen *egele-*, *egelen-*; *egir-*, *egirt-*, *egril-*, *egrin-*, *egrış-* “bir şeyin etrafında toplanmak, bir şeyi çevrelemek” (Tekin vd. 1995:193-195) sözcüklerinin Eski Türkçe *üg-* < *yüg-* “küme haline getirmek, toplanmak, bir araya getirmek” fiilinden türediği açıktır. Benzer bir değişme, aslı şekli olarak /ü-/lü olabilecek sözcük için de geçerli olabilir. Burada, +sA- ekinin üzerine -GU ekinin eklendiği başka bir örnek bulamadığımızı, bu yüzden açıklamamıza ihtiyatla yaklaşılmaması gerektiğini; birinci ihtimalin, yani sözcüğün kökü olarak *eksü* şeklinin ağır bastığını da belirtmeliyiz.

ügsegü od sözcüğünün “kor, köz” anlamına gelmesi muhakkak ki kelimenin *od* ile isim tamlaması oluşturması ile ilgilidir. *ügsegü* kelimesi başka bir metinde tanıklanamamıştır.

señinç señirmek

وَاتُوا النِّسَاءَ صِدْقَاتِهِنَّ نَخْلَةً قَائِمَةً لَكُمْ
 عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوا هُنَّ مَرِيئًا
 دنخی ویردکر عورتلرنی کایارین
 بس اگر خوشنود اولالار کایارین
 بس کایارین اولکایارین
 بس کایارین اولکایارین
 بس کایارین اولکایارین

Nisâ sûresinin 4. âyetinde; *henîen merîan* “afiyet” sözcüğünün karşılığı olarak “afiyet; bir işi haz duyarak yapma” anlamında kayıtlıdır.

dağı virün ‘avratlara kâbinlerin bahşın pes eger hoşnüd olalar size nesneden ol kâbinden bir kişi pes yin **sejînç seşirmek** (82a/8-9).

“Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da **afiyetle** yiyin.” (DİB KM:76).

Diğer satırarası Kur’an tercümelerinde ilgili yerler şöyledir:

*berinler kunçuyılarka kalınlarnı olup eger köñül berseler silerke nersedin andın özüñ yeñler **siñgen tatlığ*** (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004:54).

*tağı biring tişilerge kâbinlerini birmek eger hoş bolsalar sizge nirsedin andın ten yanından ying anı **siñgit bolsun sizge*** (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:55).

vériñüz ‘avratlara barça kâbinlerini pes eger yürekleri hoşlığıla kâbinlerinden bir nesne bağışlasalar size yéñüz anı **helâldür ‘âfiyetle** (Bursa Nüshası) (Küçük 2014:119).

dağı virün avratlara kâbinlerin bahşış pes eger hoş olalar size nesneden ol kâbinden nefsdin yana ya’ni gendü nefsleri hoşluğuyla ol kâbinden size nesene virürlerise yin anı **siñiciyiken siñiciyiken** (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976:57).

virinüz ‘avratlara kâbinlerini barçasını eger yürekleri hoş olsa bir nesnede siz virseler cezâlarını bağışlasalar eger yürekleri hoş olsa nefsleri istese yinüz anı yimek içmek **akıbet bile** (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992:72).

dağı virünüz ‘avratlara kâbinlerini pes eger yürekleri hoşluğu-y-la kâbinlerinden bir nesne bağışlasalar size yinüz anı **halâldür ‘âfiyet-ile** (Önder Nüshası) (Toker 2011:134).

Anadolu sahası Kur’an tercümelerinin en eski örnekleri, görüldüğü üzere, sözcüğü Türkçe bir sözcükle karşılamayarak Doğu Türkçesi nüshalarından ayrılmaktadır. Ar. ‘*âfiyet* sözcüğü, Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde Türkçe *siñ-* fiilinden türeyen *siñgen* ve *siñgit* ile karşılanırken diğer nüshalarda ‘*âfiyet* ile karşılanmaktadır. Manisa nüshasında, Karabacak’ın sehven ‘*akıbet* okuduğu sözcük de ‘*âfiyet* tir.

sejînç seşirmek ilk defa karşımıza çıkmaktadır (hapax). *siñgen* ve *siñgit* örneklerinden hareketle, bu sözcüğün Türkçe *siñ-* fiili ile alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Metnimizde /i/ sesi, bir yazım özelliği olarak çok büyük oranda belirtildiği için biz /e/ ile okumayı daha doğru bulduk. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden ilki, *awınç* “avunma”, *basınç* “baskı, tazyik, zulüm”, *erinç* “olur ki, belki”, *inanç* “güvenilen, inanılan; güvenme, inanma”; *ilenç* “kabahat bulma, ayıplama, azarlama, takdir etme”; *kazganç* “kazanç”; *kılınç* “iş, davranış, huy”; *korğunç* “korkunç”; *külünç* “gülünç”; *küwenç* “güvenç, güven”; *ögünç* “övünç, övünme” ... gibi çok sayıda örnekte geçen ve Türkçenin işlek fiilden isim yapma eklerinden biri olan –nç ile oluştuğunu; ikinci sözcüğün ise *siñ-* / *sey-* fiili üzerine –

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

r- fiilden fiil yapma eki ile meydana geldiğini söyleyebiliriz. Yalnız hemen belirtmek gerek ki, ikinci sözcükteki -r- fiilden fiil yapma eki burada ettirgenlik belirtmemektedir.

Sonuç Yerine

Topkapı Nüshası, sözvarlığında görülen farklar ile Anadolu sahasında yapılan tercüme arasında ayrı bir yere sahiptir. Nüshada, mevzu bahis ettiğimiz örneklerin dışında, üzerinde durulması gereken başka kelimeler de bulunmaktadır. İleride bunlar üzerinde de durulacaktır. Türk dilinin sözvarlığı araştırmaları konusunda, satırrası Kur'an tercümelerinin önemli bir yer teşkil ettiğini; ancak bugün için, bu konuda yapılan araştırmaların yeterli olmadığını belirtmeliyiz. Anadolu sahasında yapılan diğer satırrası Kur'an tercümelerinin sözvarlığının da detaylı olarak incelenmesi gerektiğini, bu tercümelerin Türkçe sözvarlığı araştırmaları için gizli birer hazine olduklarını düşünüyoruz.

Kısaltmalar

Ar. Arapça; ADİL Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti; Bürh. Bürhan-ı KatıŖ Tercümesi; Çuv. Çuvaş Türkçesi; Deş. Et-Tuhfetü's-Seniyye; DİB KM Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali; DLT Dîvânu Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish; Fa. Farsça; Ferec. Ferec BaŖde's-Şidde; Kam. Osm. Kamus-ı Osmani; KB Kutadgu Bilig; KKLp. Karakalpak Türkçesi; Krg. Kırgız Türkçesi; Kzk. Kazak Türkçesi; Nog. Nogay Türkçesi; Özb. Özbek Türkçesi; Süh. Süheyl ü Nevbahar; TatK. Kırım-Tatar Türkçesi; Trkm. Türkmen Türkçesi; TS Tarama Sözlüğü; Tuv. Tuva Türkçesi; Uyg. Yeni Uygur Türkçesi; Yak. Yakut Türkçesi.

Kaynaklar

- ARAT R. R. (1947), *Kutadgu Bilig I Metin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ARAT R. R. (1959), *Kutadgu Bilig II Tercüme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ATA A. (1997a), *Nâsirü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabgūzî Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATA A. (1997b), *Nâsirü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabgūzî Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATA A. (1998), *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmahlarning Açuk Yolu-Cennetlerin Açuk Yolu III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATA A. (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Nolar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY B. (1945), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l- Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti* (2006), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutü, Bakı.
- BOROVKOV A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*, (Ruşçadan Çevirenler: Ebulfeyz Amanov, Halil İbrahim Usta), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CLAUSON G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

- DANKOFF R. - KELLY J. (1985), *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources, Harvard.
- DANKOFF R. - KELLY J.(1984), *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part II, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources, Harvard.
- DANKOFF R. - KELLY J., (1982), *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part I, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources, Harvard.
- Derleme Sözlüğü* (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ELMALI M. (2009), Daşakarmapathaavadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, (Doktora Tezi), İstanbul.
- EMİNOĞLU E. (2011), *Abbas İbni Hamza es-Sabrani Kitabü'l-Efal Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, Akçağ Kitabevi, Ankara.
- ERCİLASUN A. B. – AKKOYUNLU Z. (2014), *Dīvānu Luḡātī't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİYAS O. (2015), *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinden Ferec Ba'Öde's-Şidde'nin Söz Varlığı (15. YY. Budapeşte Nüshası) Atasözü, Deyim, Kelime ve Kalıp Sözler*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- EREN H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GABAIN A. v. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hasirizade Elif Efendi, *En-Nūru'l-Furkân fî Şerhi Luḡatī'l-Kur'an, Kur'an Luḡatı, I-II* (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- HAZAR M., "Türk Dilindeki Fiilden İsim Yapan -cAk Eki Hakkında", *Dil Araştırmaları*, Sayı:8, Bahar 2011, s. 141-153.
- KAÇALIN M. S. (2011), *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Luḡatu'n-Neva'iyye ve'l-İstîşadatu'l-Cagata'iyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARABACAK E. (1992), Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Satır-Arası Kur'an Tercümesi, I: (Giriş-Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), İstanbul.
- KORKMAZ Z. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖK A. (2004), Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2). Giriş-İnceleme-Metin-Dizin (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KÜÇÜK M. (2014), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MÜFETTİŞOĞLU, C. (2006), *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi Yazmanın 037b-072a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- NALBANT, M. V. (2008b), *Dīvānu Luḡātī't-Türk Grameri-I İsim*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- NALBANT M. V. (2014), *Karışık Dilli Kur'an Tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ M. (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarnaprabhâsasutra)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:1, Ankara.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'AN TERCÜMESİ

- ÖZERTURAL, Z. (2002), "Eski Türkçe tu- "kapamak" Eylemi Üzerine", **Türkoloji Dergisi** 15/1, s. 181-192
- Rağıp el-İsfahani, **Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü** (Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Doç. Dr. Abdülbaki Güneş), CIRA, 2012.
- RÖHRBORN K. (1977-1998). **Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien**, Lieferung 1-6, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- SAĞOL G. (1993), Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş- Metin-Sözlük, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), İstanbul.
- ŞİRİN USER H. (2010), **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Kömen Yayınları, Konya.
- Tarama Sözlüğü**, (1995), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN Ş. (1971), **Mayrısımüt Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurca)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 263.
- TEKİN T. (1989), **XI. Yüzyıl Türk Şiiri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN T. vd. (1995), **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Simurg Yayınları, Ankara.
- TOKER M. (2011), **Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi I (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri)**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- TOPALOĞLU A. (1976), **Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi**, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TOPALOĞLU A. (1978), **Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi**, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TOPARLI R. vd. (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI R. vd. (2007), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TUFAR N. (2010), Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ÜNLÜ, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7). Giriş-İnceleme-Metin-Analitik Dizin, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- YILDIZ H. (2015), Eski Türkçe ile Yakutçanın Sözvarlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ZÜLFİKAR H. (1995), **Türkçede Ses Yansımali Kelimeler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.